

TÜRKİYE 'DE DOLARİZASYON VE ETKİLERİ :

1990-1998

Nazende ÖZKARAME TE COŞKUN*

GİRİŞ

Herhangi bir malın para olarak kabul edilmesi için üç fonksiyonu yerine getirmesi gereklidir. Bu fonksiyonlar değişim aracı olması, gelecekteki kullanımlar için saklanması ve birim olma özelliğidir. Ülkelerde, Merkez Bankaları tarafından çıkarılan paranın bu üç fonksiyonu yerine getirmesi beklenir. Ancak bazı ülkelerde, kendi Merkez Bankalarının çıkardığı para değil, başka para birimleri bu üç fonksiyonun birini veya birkaçını yerine getirmektedir. Bu duruma para ikamesi veya dolarizasyon denmektedir. Dolarizasyon denmesinin nedeni ise yabancı para biriminin çoğunlukla A.B.D. doları olmasıdır.

Yabancı paranın yerleşikler tarafından değişim aracı, saklama ve birim olarak yurtiçi paranın yerine kullanılmasına para ikamesi denmektedir. Bir çok çalışmada para ikamesi ve dolarizasyon aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak Calvo ve Végh(1992) para ikamesini dolarizasyon sürecinin son aşaması olarak kabul etmektedirler. Calvo ve Végh'e göre dolarizasyonda yabancı para, saklama aracı ve birim olarak kullanılırken, değişim aracı olarak kullanılmaz. Para ikamesinde ise yabancı para aynı zamanda değişim aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu nedenle Türkiye için her iki terimide kullanabiliriz. Bu çalışmada hem para ikamesi, hem de dolarizasyon terimleri kullanılmıştır çünkü incelediğimiz dönemde (1990-1998) A.B.D. doları bazı zamanlarda hem değişim aracı olmuş hem de saklama ve birim olarak kullanılmıştır.

Türkiye'de 1984'den sonra yerleşikler bankalarda döviz tevdiat hesapları açtırmaya başlamışlardır. Bu hesapların toplamı 1984'de 281.4 milyar TL iken, 1992'de 105669 milyar TL olmuştur ve 1995 yılında 1198749 milyar TL'si iken 1998 yılının ilk 10 ayında döviz tevdiat hesapları 7184305.3 milyar TL olmuştur. Bu çalışmanın amacı toplam mevduatlar içerisinde döviz hesaplarının oranını bulmak ve bu orandaki değişme ile döviz kurdaki değişme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla çalışmanın birinci bölümünde dolarizasyon tanımı ve ölçümü anlatılmış ve 1990'dan sonra Türkiye'deki dolarizasyonun boyutları ve dolarizasyon ile kurdaki değişme (TL/\$) arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada dolarizasyon ve para ikamesinin ekonomiye etkileri ve bazı Latin Amerika ülkelerindeki dolarizasyon incelenmiştir.

---

* Bilkent Üniversitesi Turizm Bölümü Öğretim Üyesi.

I. Türkiye’de Dolarizasyon

Çalışmanın birinci bölümünde, 1990-1998 döneminde Türkiye’deki dolarizasyonun boyutları incelenmiştir. Yabancı paranın saklama ve birim olarak yurt içi para yerine kullanıldığı varsayıldığından bu çalışmada dolarizasyon terimi kullanılmıştır. 1990-1998/8 için dolarizasyon hesaplanırken bankacılık sektöründeki döviz hesapları kullanılmıştır. Dolaşımdaki döviz miktarı çalışmaya dahil edilebilseydi daha gerçekçi oranlar hesaplanabilir ve yabancı paranın değişim amacı ile kullanıldığı da gösterilebilirdi ve o durumda para ikamesi terimini kullanmak daha doğru olurdu.

Ekonomilerde yapılan işlemlerin ne kadarının yurt içi para ile ne kadarının da A.B.D. doları ile yapıldığından dolarizasyon denilmektedir. Dolarizasyon oranı yurt içi döviz tevdiat hesaplarının toplam mevduata bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Ancak dolaşımdaki yabancı paraların da bu hesaplama dahil edilmesi ile daha gerçekçi bir oran hesaplanacaktır fakat dolaşımdaki yabancı para miktarını Türkiye için bulmamız imkansızdır. Ancak Bergstrand ve Budt (1990) A.B.D ekonomisi için yaptıkları çalışmalarında bankacılık sektörü dışındaki yabancı para miktarını da dahil etmişlerdir. Bu çalışmada 6 ülkenin Kanada, İngiltere, İtalya, İsviçre ve Almanya para birimlerinin miktarı analize dahil edilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye için 1990-1998/8 döneminde dolarizasyon oranı aylık olarak hesaplanmıştır. Bu oran Ocak 1984 – Ağustos 1992 için F. Selçuk (1994) tarafından hesaplanmıştır. Selçuk çalışmasında dolarizasyon oranı ile TL yıpranma arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu durum 1980 den sonra uygulanan ihracatı artırıcı politikaların bir sonucudur. Selçuk, çalışmasında dolarizasyonu toplam döviz mevduatlarının M2Y’ye oranı olarak hesaplamıştır. Bu çalışmada ise, dolarizasyon oranı hesaplanırken döviz tevdiat hesaplarının toplam mevduata oranı alınmıştır (Mueller, 1994). Türkiye için dolarizasyon oranı hesaplanırken bankacılık sektörü dışındaki döviz miktarının bulamayacağımızdan yerleşiklerin döviz tevdiat hesaplarının toplam mevduata oranı alınarak dolarizasyon oranı hesaplanmıştır.

$$\text{Dolarizasyon oranı} = \frac{\text{Yurtiçi yerleşiklerin döviz tevdiat hesapları}}{\text{Toplam mevduat}}$$

Döviz kurundaki (TL/\$) değişme ise, kurun aylar itibari ile yüzde değişmesiyle hesaplanmıştır. Bu hesaplamalarda TL/\$ kurunun döviz alış aylık işgünleri ortalaması kullanılmıştır. Bu hesaplamada (+) değerler TL’sinin değer kaybetmesini, (-) değerler ise TL’sinin değer kazandığını göstermektedir.

Tablo 1’de 1990 (1) - 1998(8) dönemindeki dolarizasyon oranı ve kurdaki yüzde değişmeler görülmektedir.

Tablo 1: Dolarizasyon Oranı ve Kurdaki Yüzde Değişim: 1990-1998/8

1990	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki % Değişme	1991	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki % Değişme
1	0.221	1.80	1	0.239	4.06
2	0.223	2.10	2	0.245	4.81
3	0.221	3.16	3	0.266	12.63
4	0.220	2.04	4	0.270	7.59
5	0.230	1.79	5	0.280	3.65
6	0.220	3.10	6	0.280	7.47
7	0.233	1.36	7	0.290	3.46
8	0.221	0.57	8	0.288	3.08
9	0.220	1.44	9	0.305	3.10
10	0.230	0.89	10	0.310	4.21
11	0.243	1.25	11	0.325	2.14
12	0.248	3.51	12	0.330	2.08

1990	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki % Değişme	1991	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki % Değişme
1	0.341	4.85	1	0.412	4.17
2	0.354	6.65	2	0.422	3.88
3	0.371	7.62	3	0.439	3.82
4	0.372	5.31	4	0.453	1.79
5	0.380	4.57	5	0.462	4.37
6	0.396	2.56	6	0.462	5.05
7	0.416	0.88	7	0.476	6.69
8	0.414	2.14	8	0.483	4.11
9	0.429	2.63	9	0.501	2.03
10	0.429	4.07	10	0.520	5.27
11	0.423	7.13	11	0.527	6.95
12	0.417	2.9	12	0.527	5.12

1990	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki % Değişme	1991	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki % Değişme
1	0.566	8.05	1	0.562	7.36
2	0.575	16.75	2	0.551	2.04
3	0.589	14.95	3	0.538	1.69
4	0.638	58.00	4	0.527	1.27
5	0.586	5.35	5	0.506	1.52
6	0.529	-6.48	6	0.494	0.56
7	0.4825	-2.25	7	0.483	2.95
8	0.4891	2.24	8	0.486	4.86
9	0.526	7.11	9	0.49	2.48
10	0.550	2.85	10	0.52	5.0
11	0.559	3.94	11	0.53	5.0
12	0.546	3.16	12	0.54	8.0

1990	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki % Değişme	1991	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki % Değişme
1	0.55	7.0	1	0.49	7.0
2	0.57	6.0	2	0.50	6.0
3	0.59	7.0	3	0.50	5.0
4	0.59	6.0	4	0.49	5.0
5	0.57	4.0	5	0.49	6.0
6	0.57	10	6	0.49	5.0
7	0.57	4.0	7	0.49	4.0
8	0.58	3.0	8	0.50	3.0
9	0.58	5.0	9	0.50	5.0
10	0.58	5.0	10	0.49	5.0
11	0.57	5.0	11	0.51	5.0
12	0.58	6.0	12	0.52	7.0

1998	Dolarizasyon Oranı	Kurdaki % Değişme
1	0.51	6.0
2	0.52	5.0
3	0.53	5.0
4	0.53	4.0
5	0.51	3.0
6	0.49	3.0
7	0.48	3.0
8	0.49	2.0
9		
10		

Tablo 1'den görüldüğü gibi 1990 yılında dolarizasyon oranı yüzde 20'ler civarındadır. 1991, 1992 ve 1993 yıllarında bu oran artmıştır. 1994 yılından günümüze kadar bu oran 0.5 civarındadır. Bu yıllarda toplam mevduatların % 50 sı yabancı para olarak tutulmaktadır. 1994'ün dördüncü ayında (Nisan) bu oran incelenen dönemin en yüksek değerine ulaşmıştır. Toplam mevduatların yüzde 64'ü döviz tevdiat hesabı olarak tutulmaktadır. Bu oranın yüzde 64'e kadar çıkmasındaki etki, 5 Nisan kararlarıdır. Tablo 1'den görüldüğü gibi 1994'ün dördüncü ayında TL'sinin değer kaybetmesi en yüksektir. 1990-1998 dönemşnde dolarizasyon oranı ortalama yüzde 40 iken kurun TL/\$ yıllık ortalama değışimi yüzde 70 civarındadır..

Tablo 2'den görüldüğü gibi dolarizasyon oranı 1990 yılında 0.22 1993 yılında 0.3 civarındadır. 1994 den sonra ise dolarizasyon oranı 0.5 civarındadır. Türkiye'deki mevduatların % 50 yabancı para şeklinde tutulmaktadır. 1994 sonra bu oranın artmamasının ana sebebi insanların yüksek faizden dolayı TL kalmayı tercih etmeleridir. Kur politikası olarak Merkez Bankasında hedefi enflasyon oranı kadar sepet devalüasyonunun gerçekleştirilmesidir.

Tablo: 2

	DOL. ORANI	TL/\$ % DEĞ.	TÜFE 1987=100	I	R	TERK
1990	0.22	0.23	425.7	59.4	-3.9	86.5
1991	0.33	0.60	661.4	72.70	6.6	79.4
1992	0.42	0.65	1072.0	74.2	10	80.1
1993	0.53	0.60	1698.0	74.8	-31.3	79.0
1994	0.55	1.70	3747.0	95.56	20	69.3
1995	0.54	0.54	7064.7	92.32	16.6	70.0
1996	0.59	0.77	12337.4	93.77	8.1	71.9
1997	0.52	0.87	22336.0	96.56		75.5
1998/8	0.42	0.29	38914.9	87.05		74.3

R-Gerçekleşen Faiz

I-En Yüksek Faiz

TERF-Tartılı Efektif Reel kur

II. Para İkamelerinin Etkileri

Sabit ve esnek döviz kuru sistemleri arasında, esnek kur sistemi, ülkenin para arzının diğer ülkelerdeki parasal gelişmelerden etkilenmemesinden dolayı üstündür. Sabit kur sisteminde parasal bağımsızlık imkansızdır. Ülkenin parasının değeri yabancı paranın değerine sabitlendiğinden, Merkez Bankası arz yanından yabancı para ile yurtiçi parayı birbirine ikame etmektedir. Esnek kur sisteminde ise merkez bankaları arasında herhangi bir para akımı yoktur. Esnek kur sisteminde, arz yanından, yabancı para ile yurtiçi para arasında herhangi bir ikame söz konusu değildir. Parasal bağımsızlık iddiasında talep yanından herhangi bir ikamenin olmadığı varsayılmaktadır. (Miler, 1972, 428)

Günümüzde uluslararası ilişkiler gözönüne alındığında bu varsayımın geçerliliğini tartışmak gerekir. Ülkelerdeki kişilerin ve şirketlerin yabancı para tutmaları bağımsız para politikası iddiasını geçersiz kılmaktadır. Yurtiçindeki kişilerin yurtiçi para yerine yabancı para tutmalarına para ikamesi veya dolarizasyon adı verildiği belirtilmiştir.

Para ikamesinin ekonomiye olan reel ve parasal etkileri yabancı paranın yurtiçi para yerine ne kadar kullanıldığına bağlıdır. Yabancı para tüm işlemlerde yurtiçi para yerine kullanılıyorsa ülkenin para politikası etkisiz olacaktır. Yabancı para tüm işlemlerde değilse, işlemlerin bir kısmında yurtiçi para yerine kullanılıyorsa, bu durumda da parasal istikrar-sızlık olacaktır. Ortaya çıkan parasal istikrarsızlığın kaldırılması için yabancı para miktarı-nın da parasal büyüklüklerin içine alınması gereklidir. Para talebi tahminlerinde yabancı para miktarıda göz önüne alınmalıdır. Bu amaçla, para talebi tahmin ve analizler M2Y veya M3Y kullanılmalıdır. (Calomiris, C.W ve I. Domowitz, 1989).

Melvin (1988) dolarizasyonu piyasanın zorladığı bir parasal reform olarak görmek-tedir. Parasal reformlar merkez bankası kaynaklı veya arz yanlı reformlar olarak kabul edilirken dolarizasyon talep yanlı reform olarak kabul edilmektedir.

Para ikamesinin olması bir çok makro modeldeki varsayımları geçersiz hale getir-mektedir. Çünkü makro modellerde, yurtiçi işlemlerde sadece yurtiçi paranın kullanıldığı varsayılmaktadır. Para ikamesinin olduğu durumlarda yurtiçi paraya ve yabancı paraya olan talep gözönüne alınmalıdır. Yurtiçi para tutmada geçerli olan işlem ve spekülasyon motifler, yabancı para tutmada da geçerli olacaktır. Bu nedenle para ikamesinin olduğu durumlarda döviz kuru risklerine önem verilmelidir.

Para ikamesinden dolayı, ülkelerin para basmaktan elde ettikleri kazançlar (seigniorage) azalacaktır. Enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde, hükümetlerin en önemli gelir kaynaklarından birisi senyordur. (Edwards ve Tabellini, 1991). Edwards ve Tabellini (1991) çalışmalarında 52 gelişmekte olan ülke için (Türkiye dahil) enflasyon kazançlarını hesaplamışlardır. Yurtiçi para yerine yabancı para kullanılması bütçe açıklarını artıracaktır ve hükümetler maliye politikaları ile bu durumu düzeltemezlerse, enflasyon daha da arta-caktır. (Végh, 1989).

III. Latin Amerika Ülkelerinde Para İkamesi

Para ikamesi ve dolarizasyon enflasyonun yüksek ve değişken, döviz kurunun sü-rekli yıprandığı ve büyük ölçüde kamu açıklarının olduğu ülkelerde daha fazla görülmekte-dir. Bu nedenle para ikamesi ve dolarizasyon ile ilgili çalışmalara altı Latin Amerika ülkesi merkez olmuştur. Bu ülkeler Arjantin, Bolivya, Şili, Meksika, Peru ve Uruguaydır.

Bu ülkelerin hepsinde 1970-1992 döneminde para ikamesi ve yurtiçi paranın yıpranması arasında aynı yönde ilişki vardır. Yıpranma oranlarının yüksek olduğu dönemlerde para ikamesi de yüksektir. Ancak bazı ülkelerde (Arjantin, Peru) zaman farklılıkları görülmektedir. Bu ülkelerde siyasi politikalarda para ikamesini etkilemektedir. Bolivya ve Meksika da 1982-1985 döneminde bankalarda döviz hesabı açılmasına izin verilmemiştir. Latin Amerika ülkelerindeki para ikamesi ve dolarizasyon konusunda daha detaylı bilgi için Melvin (1988), Mueller (1994) ve Rogers (1992) bakınız.

Sonuç

1990 dan sonraki dönemde iyice bozulan makro dengelerden Türk vatandaşları TL yerine Amerikan doları ve Alman markına yönelmişlerdir. Bu nedenle 1984 de yüzde 1 den küçük olan dolarizasyon oranı 1990 da yüzde 25'e 1994 -1998 yılları arasındada ise yüzde 50 civarında olmuştur. bankacılık sektöründeki döviz tevdiat hesaplarının son yıllarda fazla değişkenlik göstermemesinin nedeni Merkez Bankasını uyguladığı kur politikasına bağ-layabiliriz. Ayrıca TL mevduatlarının 1994 sonra reel pozitif faiz getirisi de dolarizasyon ora-nını son yıllarda fazla değişmemesinin diğer önemli bir sebebidir. 1990 ve 1993 yıllarında

dolarizasyonun artması o yıllardaki negatif rel faize ve TL değeri kaybetmesine bağlıdır. Dolarizasyon oranı hesaplanırken sadece bankacılık sektöründeki döviz miktarı kullanılmıştır bu oranlara piyasada dolaşan yabancı para miktarlar ve kayda girmeyen yabancı para miktarı dahil değildir. Bu çalışma yeni vergi yasasından sonraki dönemler için tekrar yapıldığında daha farklı sonuçlar verecektir. Ekonomideki para ikamesinin veya dolarizasyonun artmaması için Türk Lirasına olan güvenin sağlanması şarttır. Bu durum bazı ülkelerde yeni para birimi tanımıyla gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

Bergstradt, J.H. ve Bundt, T.P. (1990) "Currency Substitution and monetary autonomy : the foreign demand for US demand deposits, Journal of International Money and Finance, 9, 325-334.

Calomiris, C.W ve I. Domowitz (1989) "Asset Substitution, Money Demand and The Inflation Process in Brazil" Journal of Money, Credit and Banking, 21,1,78-89.

Calvo, G.A. ve C.A. Végh (1992) "Currency Substitution in Developing countries" IMF Working Paper, 92/40 International Monetary Fund.

Canto, V.A ve G. Nickelburg (1987) Currency Substitution : Theory and Evidence from Latin America, Kluwer Academic Publishers. USA.

Edwards, S. ve Tabellini, G. (1991) "Explaining fiscal policies and inflation in developing countries", Journal of International Money and Finance, 10, S.16-S.48.

McKinnon, Ronald (1982) 'Currency Substitution and Instability in the World Dollar Standard', The American Economic Review, Vol.72, 320-333.

Melvin, M. (1988) "The Dollarization of Latin America as a Market enforced Monetary Reform : Evidence and Implications". Economic Development and Cultural Change, 36, 543-558.

Miles, M.A. (1978) "Currency substitution, flexible exchange rates, and monetary independence", American Economic Review, 68, 428-436.

Mueller, J., (1994) "Dollarization in Lebanon", IMF Working Paper, 94/129, International Monetary Fund.

Ortiz, G. (1983) "Currency Substitution in Mexico : The Dollarization Problem", Journal of Money, Credit and Banking, 15, 2, 174-185.

Rogers, J.H. (1992) "The Currency Substitution Hypothesis and Relative Money Demand in Mexico and Canada", Journal of Money, Credit and Banking, 24, 3, 300-318.

Selçuk F. (1994) "Currency substitution in Turkey" Applied Economics, 209-218.

Sturzenegger, F.A. (1994) "Hyperinflation with Currency Substitution : Introducing an Indexed Currency", Journal of Money, Credit and Banking, 26, 3, 377-395.

T.C. Merkez Bankası Üç Aylık Bülten, çeşitli sayılar.

T.C. Merkez Bankası Aylık İstatistik Bülteni, çeşitli sayılar.